

पृष्ठभूमि:

राष्ट्रिय कृषि नीति २०६९ मा प्राङ्गारिक खेतीलाई प्रोत्साहन दिइनेछ र खाद्य वस्तुको गुणस्तर निर्धारण, गुण नियन्त्रण, गुणस्तर प्रमाणीकरण र नियमन गर्ने कार्यमा स्थानीय निकाय समेतको सहभागीता परिचालन गरिनेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले प्राङ्गारिक कृषि उत्पादकहरूले देशको विद्यमान आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र भौगोलिक अवस्था अनुसार समुहमा उत्पादन कार्य सञ्चालन गर्ने सिलसिलामा समुहहरूले आफू अनुकूलको आवश्यक नीति, नियम, शर्त र मापदण्डहरू बनाई लागू गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यक देखिएकोले नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालयले यो प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली सञ्चालन सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६९ स्वीकृत गरी लागू गरेको छ ।

परिच्छेद- १ प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ: (१) यो मार्गदर्शनको नाम “प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली सञ्चालन सम्बन्धी मार्गदर्शन, २०६९” रहेको छ ।

(२) यो मार्गदर्शन नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको मितिबाट प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा: विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस मार्गदर्शनमा -

(क) “सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली” भन्नाले उत्पादक र उपभोक्ता लगायतका सरोकारवालाहरूको सहभागितामा स्थानीय परिवेश अनुसार सञ्चालन हुने प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको गुणस्तर निर्धारण प्रणाली सम्झनुपर्छ ।

(ख) “प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन” भन्नाले नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन प्रणालीको राष्ट्रिय प्राविधिक मापदण्ड सम्बन्धी निर्देशिका, २०६४ बमोजिम उत्पादित कृषि उत्पादन सम्झनुपर्छ । सो शब्दले उत्पादक र उपभोक्ता लगायतका सरोकारवालाहरूको सहभागितामा स्थानीय परिवेश अनुसार तयार गरिएको मापदण्ड बमोजिम उत्पादित कृषि उत्पादन समेतलाई जनाउँछ ।

(ग) “आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली” भन्नाले उत्पादकहरूलाई संगठित गराई प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको प्रमाणीकरणमा पहुँच बढाउन तथा प्रमाणीकरणको खर्च घटाउन उत्पादकहरूबाटै गरिने सामुहिक प्रमाणीकरणको प्रकृया सम्झनुपर्छ ।

(घ) “अडिट” भन्नाले निर्धारित उद्देश्य अनुसारको कार्य सम्पादन भएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा विधिवत रूपमा गरिने स्वायत्त जाँचबुझको प्रकृया सम्झनुपर्छ ।

(ड) “स्थानीय बजार” भन्नाले उत्पादक र उपभोक्ताको प्रत्यक्ष सर्म्पर्क वा न्यूनतम मध्यस्तकर्ताको सहभागितामा भौगोलिक क्षेत्रको नजिक हुने गरी विकास गरिएको खरिद बिक्री गर्ने स्थान वा प्रकृया सम्भन्नुपर्छ ।

(च) “उत्पादक” भन्नाले प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन एवं प्रशोधनमा संलग्न ब्यक्ति, समुह वा संस्था सम्भन्नुपर्छ । सो शब्दले त्यस्ता उत्पादन गर्ने किसानहरूलाई समेत जनाउँछ ।

(छ) “उत्पादन” भन्नाले खेतबारी/फार्ममा गर्ने कार्यदेखि प्याकेजिङ्ग र लेवलिङ्ग गर्ने सम्मका कार्य सम्भन्नुपर्छ ।

परिच्छेद- २

सहभागितामूलक गुणस्तरण निर्धारण प्रणाली

३. गुणस्तर निर्धारण प्रणाली संचालन :

सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीको संचालनको लागि प्रशस्त तयारी योजना र कार्यहरू सम्पन्न गर्नु पर्ने हुन्छ । सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीको लागि मापदण्डको विकास र यसको लागु गर्ने क्रममा प्राङ्गारिक उत्पादन सम्बन्धी नियम र उत्पादकले पालना गर्नु पर्ने शर्तहरूका बीचमा स्पष्ट जानकारी हुनु जरुरी छ । यस अन्तरगतका कुनै मापदण्डले उत्पादन सम्बन्धी गर्नु पर्ने कार्यहरू मात्र नियममा समावेश गरेको हुन्छ भने कुनै मापदण्डले उत्पादन सम्बन्धी नियम र पालना गर्नु पर्ने शर्तहरू दुबै समावेश गरेको हुन्छ ।

नेपालमा प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन प्रणालीको राष्ट्रिय प्राविधिक मापदण्ड सम्बन्धी निर्देशिका २०६४ लाई कुनै पनि सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीले हुबहु लागु गर्न वा स्थानीय आवश्यकता र अनुकूलता अनुसार परिमार्जन गरी लागु गर्न सक्नेछन् ।

४. **मापदण्ड र मान्यताहरू** : उत्पादकहरूले सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली अन्तर्गत आफ्नो मापदण्ड तयार गर्ने क्रममा कुनै पनि एउटा प्रचलनमा आएको राष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डलाई आधार मान्न सक्नेछ । यसमा संलग्न सरोकारवालाहरूले पालना गर्नु पर्ने शर्त र मान्यताहरू सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको सहभागिता र संलग्नतामा तयार गर्नु पर्नेछ । यस प्रक्रियामा केही लामो समय लिएता पनि यसले सबै सरोकारवालाहरूको बिच सामूहिक बुझाईको विकास, स्वामित्वको महशुस र प्रणाली प्रतिको प्रतिबद्धताको विकास गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । उत्पादक, बितरक, उपभोक्ता, ब्यवस्थापक लगायतका सरोकारवालाहरू पढ्न र लेख्न नसक्ने अवस्थामा छन् भने मापदण्डहरूलाई उनीहरूले बुझ्न सक्ने गरी तयार पारिनु पर्दछ । यसको लागि चित्र, श्रव्यदृष्यहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यस्तो अवस्थामा मापदण्डको प्रमुख बुँदाहरूको जानकारी दिनको लागि सरोकारवालाहरूसँग थप छलफल, बैठक र गोष्ठीको पनि आयोजना गर्न सकिन्छ ।

५. **आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीसँग समन्वय** : सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीमा आबद्ध उत्पादकहरूले कालान्तरमा आफुलाई आवश्यक परेमा राष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय मान्यता प्राप्त प्रमाणिकरण निकायमा सर्म्पर्क गरी आफ्नो प्रमाणिकरणको स्तरोन्नती गर्न सक्नेछन् । सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीले राष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डलाई आधार मानेर आफ्नो मापदण्ड तयार गरेको अवस्थामा यस्ता प्रमाणिकरण निकायले आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको माध्यमबाट सामूहिक

प्रमाणीकरणको प्रक्रिया अगाडि बढाउन सक्दछन् । त्यसैले सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीका मापदण्डहरू कुनै राष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय प्रमाणीकरण निकायको मापदण्डसँग मिल्दो जुल्दो भएमा यसलाई सजिलोसँग आन्तरीक नियन्त्रण प्रणाली र तेश्रो पक्षिय प्रमाणीकरण प्रक्रियामा रुपान्तरण गर्न सकिन्छ ।

मापदण्ड तथा प्रकृयाहरू मिलेको र दुवै पक्षहरू सहमत भएको अवस्थामा सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीका अभिलेखहरू, स्थलगत अध्ययन र अडिट गरेर तेश्रो पक्षिय प्रमाणीकरण निकायले अबिलम्ब प्रमाणीत गर्न सक्दछ । त्यसैले कुनै ठाउँको उत्पादन तेश्रो पक्षबाट प्रमाणीकरण गरी राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय बजारमा बिक्रि वितरण गर्ने चाहना भए शुरुमा सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीको विकास र अभ्यास गर्न सकिन्छ । यसले तेश्रो पक्षिय र सामुहिक प्रमाणीकरणको लागि आवश्यक पर्ने दक्षता र पूर्वाधार विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

६. सरोकारवालाहरू: सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीका प्रमुख सरोकारवालाहरू यस प्रणाली अन्तर्गत उत्पादन हुने वस्तुहरूको उत्पादक र उपभोक्ताहरू हुन् । सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीको विकासमा यिनीहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता आवश्यक हुन्छ । यस प्रक्रियामा बाहिरी संघ संस्थाको समेत सहभागिता हुन सक्दछ । अधिकांश अवस्थामा सरकारी, गैरसरकारी वा निजी संघ संस्थाहरूले यस प्रणालीको शुरुवातको अवस्थामा स्थानीय सरोकारवालाहरू बिच उत्प्रेरक, सम्बाहक र समन्वयकारी भूमिका समेत निर्वाह गर्नु पर्ने पनि हुन सक्दछ ।

परिच्छेद- ३

सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीको सञ्चालन सम्बन्धी प्रक्रिया

७. सिद्धान्त र मूल्यहरू : सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली आफ्नो स्पष्ट सिद्धान्त र मूल्यहरूका आधारमा विकास गरिएको हुन्छ । यस्ता सिद्धान्त र मान्यताहरू वातावरणीय र सांस्कृतिक पक्षहरूप्रति सचेत रहदै स्वच्छ व्यापार सामाजिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित भई विकास गरिएका हुन्छन् । यसका सिद्धान्त र मूल्यहरू यसका मापदण्ड तथा कार्यविधि निर्देशिकाहरूमा उल्लेख गरिएका हुन्छन र साथै यस्ता सिद्धान्त र मूल्यहरूलाई विभिन्न कार्यक्रमहरू माफत सार्वजनिक गर्नुपर्दछ ।

८. लिखित व्यवस्थापकिय प्रणाली सञ्चालन प्रकृया: प्राङ्गारिक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली पारदर्शी र विश्वासिलो हुनको लागि यसका कार्यविधि र अन्य आवश्यक दस्तावेजहरू लिखित रुपमा हुनु जरुरी छ । यस्ता कार्यविधि र दस्तावेजहरूलाई आवश्यकता अनुसार परिमार्जन र अद्यावधिक गर्नु पर्ने हुन्छ । यस प्रणालीमा देहाय बमोजिमका दस्तावेज आवश्यक पर्दछन् -

- (क) **मापदण्डहरू:** विस्तृत वा संक्षिप्त रुपमा पनि हुन सक्ने
- (ख) **तथ्याङ्क:** प्रत्येक सदस्यहरूको नाम, जम्मा क्षेत्रफल, प्राङ्गारिक प्रमाणिकरण गर्न चाहेको क्षेत्रफल, प्राङ्गारिक प्रमाणिकरण गर्न चाहेको उत्पादनका प्रकार र अनुमानित परिमाण, फार्मको विवरण, फार्मको इतिहास, व्यवस्थापन योजना आदि ।
- (ग) **कार्यविधि निर्देशिका :** निवेदन दिने प्रकृया, प्राङ्गारिक गुणस्तर निर्धारण प्रक्रिया, प्रतिक चिन्ह (लोगो) प्राप्त गर्ने चरणहरू, दण्ड, सजाय र जरीवाना, प्रमुख

सरोकारवालाहरूको भूमिका र जिम्मेवारी, निरीक्षण फारम, जिम्मेवारी विभाजन र अनुगमन प्रकृया ।

(घ) प्राविधिक सल्लाह र सुभाषाहरू

९. उत्पादकले पालना गरेको शर्तहरूको प्रमाणित गर्ने तरिका: उत्पादकले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरूको प्रमाणित गर्ने प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको सहभागिता र सहयोगलाई प्रोत्साहन गरिनु पर्दछ र यसलाई सिक्ने अवसरको रूपमा लिइनु पर्दछ । प्रमाणित गर्ने प्रक्रियामा देहाय बमोजिमका कुराहरू आवश्यक हुन्छन् :

- (क) उत्पादकले पालना गर्नु पर्ने मापदण्ड र शर्तहरूका बारेमा सहभागितामूलक छलफल र साझा सहमतिको विकास ।
- (ख) सहमति भएका शर्तहरूको पालना प्रति सबैको लिखित प्रतिबद्धता ।
- (ग) शर्तहरूको पालना गर्नका लागि आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि, सहजीकरण, प्राविधिक र बजारीकरण सम्बन्धी छलफल तथा तालिम ।
- (घ) उत्पादन फार्ममा गरिएका क्रियाकलापहरूको स्पष्ट विवरण ।
- (ङ) उत्पादकले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरूको प्रमाणित गर्ने प्रक्रियामा साझा जिम्मेवारी र सबै सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागिता ।

१०. उत्पादकलाई सहयोग गर्ने संरचना : सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीले उत्पादकहरूलाई विभिन्न तरिकाले सहयोग गर्नेछ । उत्पादकहरूलाई गरिने प्रमुख सहयोगहरू यस प्रकार हुन सक्छन् :

- (क) उत्पादित वस्तुहरूको बजारीकरणको लागि सहयोग र सहजीकरण,
- (ख) प्राङ्गारिक उत्पादनको लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक ज्ञान, शिप तथा यस सम्बन्धी अन्य जानकारी उपलब्ध गराउने ।

११. प्रमाणित प्रतिक चिन्ह: उत्पादन गरिएको वस्तुहरू निश्चित मापदण्ड र शर्तहरूको पालना गरी उत्पादन गरिएको छ भन्ने जानकारी सहितको लिखित दस्तावेज उत्पादकलाई उपलब्ध गराईन्छ । यसरी उपलब्ध गराइएको “उत्पादकको प्रमाण-पत्र” को समयावधि एक वर्षको हुनेछ र प्रत्येक वर्ष प्रमाण-पत्रको नविकरण गर्नु पर्दछ । उत्पादित वस्तुको लागि “उत्पादकको प्रमाण-पत्र” उपलब्ध गराउँदा सो को साथमा “प्रमाणीत प्रतिक चिन्ह (लोगो)” पनि उपलब्ध गराउन सकिनेछ । उत्पादकलाई प्रमाणपत्र दिने यसको नविकरण गर्ने, लोगोको विकास गर्ने र यसको प्रयोगको नियमन गर्ने कार्य सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीले चयन गरेको व्यवस्थापन समितिले गर्दछ ।

१२. मूल्याङ्कन प्रकृया : उत्पादकहरूलाई एक अर्काको फार्मको गुणस्तर निर्धारण प्रक्रियामा मूल्याङ्कनकर्ताको रूपमा सहभागी गराउनु यस प्रणालीको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसको मूल्याङ्कन प्रक्रियाको बारेमा सजिलो र सबैले बुझ्ने भाषामा स्पष्ट व्याख्या भएको हुनु पर्दछ । यसका लागि देहाय बमोजिम हुनु जरुरी छ :

- (क) स्पष्ट भाषामा लेखिएको कार्यविधि निर्देशिका
- (ख) कार्य शुरु गर्नु भन्दा पहिले तालिमको व्यवस्था

- (ग) पहिलो वर्षको मूल्याङ्कन प्रक्रियामा उत्पादक, उपभोक्ता, प्राविधिक विशेषज्ञ र दक्ष श्रोत व्यक्तिहरु समेतबाट संयुक्त रुपमा मूल्याङ्कनको व्यवस्था
- (घ) फार्मको व्यवस्थापन र सञ्चालन योजना

१३. शुल्क: सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली संचालनको लागि आर्थिक श्रोतको रुपमा सरकारी अनुदान, ग्रैह सरकारी संस्थाहरुको सहयोग, सदस्यता शुल्क, प्रमाणीकरण शुल्क साथै अन्य श्रोतबाट प्राप्त सहयोगहरु हुन सक्छन् । सहभागीतामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणालीको लागि आवश्यक संरचना स्थापना र यसको सञ्चालनका लागी आवश्यक पर्ने आर्थिक श्रोतको विषयमा शुरुमा छलफल तथा पहिचान हुनु पर्दछ ।

१४. आवश्यक फारमहरु : सहभागितामूलक गुणस्तर निर्धारण प्रणाली संचालनको लागी बनाइने कार्यविधिमा सदस्यता फारम, खेतबारी निरिक्षण तथा मुल्यांकन फाराम, निरिक्षण प्रतिवेदन फाराम लगायतका फारमका ढाँचाहरु स्पष्ट रुपमा समावेश गरिनु पर्दछ ।

१५. मार्गदर्शनमा संशोधन: नेपाल सरकार (सचिवस्तर) ले आवश्यकता अनुसार यो मार्गदर्शनमा संशोधन तथा थपघट गर्न सक्नेछ ।